

Kelâm İlminin Oluşum Sürecine Dair SistematiK Bir İnceleme: Hayrettin Nebi

Güdekli: *Kelâmın Teşekkülü: Bilgi, Varlık ve Tanrı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2024*

Systematic Analysis of the Process of Formation of the Science of Kalam: Hayrettin Nebi Güdekli,

“Kalam’s Formation: Knowledge, Existence and God”, İstanbul: Klasik Publications, 2024

Muhammed BOŞNAK

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Kelam ABD,

Assistant Professor, Karamanoğlu Mehmetbey University,

Faculty of Theology, Department of Kalam

bosnakmuhammed@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1857-4446

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 27 Ağustos / August 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Aralık / December 2026

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Şubat / February 2026

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Şubat / February

Atıf / Citation: Boşnak, Muhammed. “Kelâm İlminin Oluşum Sürecine Dair SistematiK Bir İnceleme: Hayrettin Nebi Güdekli: *Kelâmın Teşekkülü: Bilgi, Varlık ve Tanrı*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2024”. *Mevzu:*

Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (Şubat 2026): 421-432.

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Hayrettin Nebi Güdekli'nin kısaca “*Kelâmın Teşekkülü*” olarak bilinen eseri erken dönemden itibaren tartışılmaya başlanan kelâm ilminin mahiyetinin ne olduğu sorununa odaklanmaktadır. Bu çerçevede kelâmın bazı filozoflarca cedel ilmine indirgendiği ve bunun yanlış bir kanaat olduğunu ileri sürmekte ve kelâmın metafizik bir ilim olduğunu savunmaktadır. Bu yönüyle eser kelâmın mahiyetine dair tartışmalara yeni bir boyut kazandırmakta ve onun ilimler hiyerarşisindeki yerini yeniden değerlendirmektedir. Çalışmamız bu eserin daha iyi anlaşılması için içerik ve yöntem yönünden incelemekte ve onun neden olduğu tartışmaları ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Felsefe, Metafizik, Tümellik

Abstract

Hayrettin Nebi Güdekli's work, commonly referred to as "*Kelâmın Teşekkülü* [*Kalam's Formation*]," focuses on the question of the nature of kalâm, a question debated since its early period. Within this framework, he argues against the view held by some philosophers that kalâm is reducible to the art of dialectic, asserting instead that kalâm is a metaphysical science. In this respect, the work brings a new dimension to debates about the nature of kalâm and reassesses its place within the hierarchy of the sciences. Our study examines the book's content and method to promote a better understanding of it and sets out the controversies it has generated.

Keywords: Kelâm, Philosophy, Metaphysics, Totality

Giriş

“*Kelâm'ın Teşekkülü: Bilgi, Varlık ve Tanrı*” adlı eser 2016 yılında hazırlanmış olan “*Kelâmın Tümel Bir Disiplin Olarak İnşası*” adlı doktora tezinin gözden geçirilmiş hali olup 2024 yılında yayımlanmıştır. Eser kelâm ilmini bütüncül olarak ele alarak onun doğuşu, gelişimi ve tümel bir disipline dönüşmesini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yazar eserde kelâmın mâhiyeti ile ilgili tartışmalara odaklanmakta ve bu çerçevede bazı filozof ve modern araştırmacıların kelâmı savunmacılığa indirgediklerini ifade ederek onların bu iddialarını kendi eserlerinden yaptığı alıntılarla özetlemektedir. Bu iddiaları kabul etmeyen yazar kelâmın savunmacı bir yapıda olmadığını; metafizikle

aynı konuları incelediğini ve varlığı *varlık olmak bakımından mevcut* olarak ele almak suretiyle tümel bir yöntemle incelediğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede yazar kelâmı içerik, ontoloji, epistemoloji ve teoloji yönünden inceleyerek; bu ilmin başta teolojik meselelere çözüm arayışı olarak ortaya çıktığını ancak II/VIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren hakikat arayışına dönüştüğünü savunmaktadır.¹ Yazar tartışmaların içeriğinin kelâmcıların muhataplarına göre değişmesinden hareketle onu teolojik gayelere indirgemenin doğru olmadığını, böyle bir anlayışın kelâmcıların varlık, bilgi ve insan hakkındaki konuşmalarının gerçekte ne anlama geldiğini önemsizleştirmek olduğunu ifade etmektedir.² Ona göre bu tartışmalar birer hakikat araştırması olarak anlaşıldığında teolojik tartışmaların bunlar içerisindeki yeri de ortaya çıkmış olacaktır.³ Bu çerçevede kelâmın içeriğinin ve bu içeriği inceleme şeklinin tümel bir yapı arz ettiğini ve bunu ortaya koymayı hedeflediğini belirtmektedir. Bundan sonra yazar kelâmı tarihî, epistemolojik, ontolojik ve teolojik yönleriyle incelemektedir.

İçerik

Eser beş bölümden oluşmakta ve bu bölümlerden ilk dördü kelâmın tümel bir merafizik ilim oluşu için ne ifade ettiğini açıklamaktadır. Beşinci bölümde ise kelâmın mâhiyetine ayrıca odaklanılmaktadır. Böylece kelâmın tümel ve metafizik bir ilim oluşuna karşı ortaya konulan hususlar çözümlenmekte ve cevaplanmaktadır.

Yazar birinci bölümde kelâm ilminin teşekkülü öncesinden başlayarak onun konusu, yöntemi ve önemli isimleri çerçevesinde bu ilmin dönüşümünden ve tarihi serüveninden bahseder. Bölümde cevabı aranan soru kelâmcıların başta dinî meseleleri tartışırken sonradan mevcudu tartışan bir ilim tesis etmelerinin nasıl gerçekleştiğidir. Bu çerçevede kelâmın ilk konularını *mürte-kib-i kebîre* ve *insan fiilleri(kader)* gibi dini içerikli hususların teşkil ettiğini ancak sonrasında naslara dayanan içeriğin *halku'l-Kur'an* ve *şey* gibi meseleler etrafında dönen tartışmalarla birlikte bilgi ve varlığa dair en genel kavramlara dönüştüğünü anlatır. Bu şekilde kelâmcıların ontoloji ve epistemoloji hakkın-

¹ Hayrettin Nebi Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2023), 13.

² Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 17.

³ Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 19.

da tutarlı bir teori ortaya koymak zorunda kaldıklarını ifade ederek bu dönüşümdeki önemli isimler ve kelâma katkılarından bahseder.⁴ Böylece yazar kelâmın oluşum dönemine odaklanarak ilk tartışılan meseleler etrafında meseleler, kavramlar ve yöntemin tümelleşme yolunda dönüşümünü inceler.

İkinci bölüm epistemolojiye ayrılmıştır. Bu bölümde yazar kelâmcıların mütekamil bir bilgi teorisi ortaya koymasını gerektiren hususlara işaret etmiş ve bunun sonucunda onların bilgi, bilen, bilinen ve bilgi edinme süreçleri hakkındaki tartışmalarına değinmiştir. Buna göre ilk kelâmcıların bilgi ile ilgilenmelerine dair örnekler imanı marifet şeklinde tanımlayan kelâmcıların bu konuda fikir yürütmesi ile ortaya çıkmış ve buradan bilginin ne olduğu problemine geçilmiştir. Kelâmcılar önce Sümeniyye gibi hisle idrâk edilenler dışında bilginin mümkün olmadığı ve Sufestâiyye gibi eşyânın hakikati olmadığını söyleyen gruplara karşı eşyânın hakikatinin bulunduğunu ve bunu hem beş duyu hem de delil ile bilmenin mümkün olduğunu savunmuşlardır. Yazar bunu ortaya koyduktan sonra kelâmcıların şeylerin hakikatlerinin sabit ve bunları bilmenin mümkün olduğunu savunarak bilinenlerin asıllarının dünyamızda olmadığını söyleyen idealistleri de reddederek realist bir tutum sergilediklerini ifade eder.⁵ Bilinen ve bilginin imkânından sonra yazar kelâmda bilen özne olması yönüyle insana dair görüşleri aktarır. Burada kelâmcıların bir kısmının insanı bedenden ibaret sayarken diğer bir kısmının, ruh ve beden ve bunun dışında kalan bir kısım kelamcının da gayri cismani cevher olarak tasavvur ettiğini ortaya koymaktadır. Bunu yaparken kelâmcıların insan görüşlerinin onların tabiat tasavvurları ile yakından ilişkili olduğunu ve insanı bedene indirgeyenlerin bilişsel durumları cismani bedene yüklediklerini ancak arazi kabul edenlerin bunları cismânî olmayan ruha dayandırdıklarını ifade etmektedir. Yazar ikinci bölümün devamında insanın bilgi edinme süreçlerine odaklanarak nefsin güçlerini işlemektedir. Bu bölümde yazar insan bilgisine konu olan şeylerin bir kısmının hisle elde edildiğine ve diğer bir kısmının ise böyle olmadığına işaret ederek hisle elde edilmeyenlerin akıl veya nazarla bilineceğini ifade eder. Bundan sonra insanın duyuları, duyu idrâkinin nasıl çalıştığı ve kelâmcıların, özellikle de atomcuların bu konudaki görüşlerinin ayrıntılarını aktarır. Böylece kelâmcıların duyular ile nesneyi

⁴ Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 73.

⁵ Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 94.

algılama arasında zorunlu bir ilişki kurduklarını söyleyerek bu konuda ayrıntılı bilgi inşâ ettiklerini gösterir. Bundan sonra kelâmcıların akıl yürütmesini inceleyen yazar onların nazar ile ondan elde edilen bilgi arasında da zorunlu bir ilişki kurulduğunu ve bunun tevlîd esasına göre şekillenerek kelâmcıların akıl yürütme konusunda ortaya koyduklarının onların sebeplilik teorisiyle uyum arz ettiğini söyler. Zira onlar sebebin faili müsebbebin de failidir demek suretiyle bilgi edinmenin sonucunu onun faili olan insana nispet etmişlerdir. Böylece yazar kelâmcıların bilgi konusunda nedenselliği sıkı bir şekilde uyguladıklarını ve ürettikleri bilginin güvenini bu şekilde tesis ettiklerini ortaya koymayı amaçlamıştır.⁶ İkinci bölümün devamında bilginin mâhiyetini inceleyen yazar kelâmcılara göre bilgilerin kişinin çabası ile elde edilen iktisâbî bilgiler ile herhangi bir çaba göstermeden oluşan zarûrî bilgi kısımlarına ayrıldığını aktarır. Buna göre kelâmcılar iktisâbî bilgilerini akılda kendiliğinden bulunan mevcut, ma'dûm, kadîm ve hâdis gibi zarûrî bilgiler üzerine inşâ etmişlerdir. Bu bağlamda yazar kelâmcılara göre iktisâbî bilgilerin varlığını zarûrî bilgilerden aldığını söylemektedir.⁷ Daha sonra bu görüşe karşı ortaya konulan muhalif kelâmî görüşlerden ve bunların sorunlarından bahseden yazar muhalif görüşlerin de nazarî bilginin zorunluluğu kabul ettiğini aktararak kelâmcıların nazar ile bilgi arasındaki nedenselliği kabul etmesinin onların genel tavrı olduğuna işaret etmiştir. Böylece yazar bu bölümde kelâmcıların sağlıklı bir epistemolojiye sahip olmalarını sağlayacak şekilde âlemdeki eşyanın sâbit bir hakikate sahip olduğunu ve bunu bilmenin mümkün olduğunu düşündüklerini aktararak buna dair kapsamlı bir bilgi teorisi inşâ ettiklerini bize göstermektedir. Bu durum kelâmcıların meseleleri incelerken keyfi davranmadıklarına ve akıl yürütme sonucunda ortaya bir hakikat çıkacağını kabul ettiklerine delalet etmektedir.

Üçüncü bölümde ontoloji ve kozmoloji ile ilgili meseleler incelenmektedir. Burada yazar kelâmcıların mevcut, ma'dûm, varlığa dair temel yüklemeler ve varlıklar arası nedensel ilişkiler gibi hususları onların cevher, araz, tabiat, şeyiyyet ve tevlîd görüşleri etrafında inceleyerek, kozmolojik temellerden ontolojik ilke ve kavramlara nasıl ulaştıklarını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede arazcılık, cisimcilik ve cevher araz teorilerini ayrıntılı bir şekilde incele-

⁶ Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 130.

⁷ Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 135.

miş ve bunlardan ilk ikisi algısal düzeyde kalırken cevher-araz teorisinin kuramsal düzeye geçtiğini söylemiştir.⁸ Zira azcılık ve cisimcilik teorileri cevher-araz teorisinin etrafında dönen tartışmalarla zenginleşmiştir. Bu yönüyle her üç teori de cevher-araz teorisinin kavramsal ağı içerisinde ve onu tamamlamaya hizmet etmiştir.⁹ Yazar âlemin unsurları ve bunlar arasındaki ilişkiden bahsettikten sonra kelâmcıların taibatlar hakkındaki görüşlerine geçerek Nazzâm'ın *kümûnu*, Muammer'in *tabiatın gerektirmesi* ve Câhiz'in *tab'u'l-mahâl* görüşlerinden bahseder ve diğer kelâmcıların tabiat kavramını "değişime konu olmaması" nedeniyle reddettiklerini söyler.¹⁰ Böylece yazar kelâmcıların tabiat gibi temel bir felsefi meseleden habersiz olmadıklarına ancak bunu kabul etmenin kelâmın tümdengelimsel yöntemiyle uyumlu olmadığına işaret etmiş olur. Ayrıca bu tabiat fikirleri cevher-araz teorisinin kavram ağına tartışıldığından bir anlamda teorinin bunlarla hesaplaşmış olduğunu ima etmiştir.

Cisim ve tabiatlar işlendikten sonra mevcutlar arasındaki ilişkiler ele alınır. Bu ilişkilerin başında *cevher* ve *arazı* hem mevcut hem de ma'dûm iken nitelermeyi sağlayan *şeyiyyet* kavramı gelmektedir. Buna göre kelâmcılar Allah'ın ezelde bilmesi ve yaratması bağlamında şeyiyyeti tartışmışlar ve bu tartışma cevher ve arazın hem varlıkta hem de yoklukta kendisiyle ifade edildiği ma'dûmun şeyiyyeti ile sonuçlanmıştır. Bu durum kelâmcıların erken dönemde tanrı'nın yaratması bağlamında mevcut, cisim ve mahlûk olan konusunun mevcut ve ma'dumu içerecek şekilde sübût veya ma'lûma dönüşmesini sağlamıştır. Kelâmcılar ma'dûmun şeyiyyeti ile aynı zamanda zihni varlığı ifade edecek bir kavrama da sahip olmuşlar ve eşyayı mevcut veya ma'dûm olmasına bakmaksızın, yalnızca kendisi olması yönünden inceleme imkânı bulmuşlardır. Bunu tespit ettikten sonra yazar varlığa dair kipleri ele alarak burada şeylerin tamamında mutlaka bulunması gereken zorunlu, mümkün ve imkânsız gibi ilişkilerden bahseder. Zira bu ilişkiler kabul edilmezse akli illiyetin de bir anlamı kalmayacak ve hudûs teorisi kurulamayacaktır. Böylece kelâmcılar doğru bir akıl yürütme için şeyler arasında bu durumların zorunlu olarak var olacağını kabul etmişlerdir. Ancak ateşin pamu-

⁸ Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 150.

⁹ Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 169.

¹⁰ Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 186.

ğu yakması gibi tabiî imkânsızın imkânsız oluşunu zorunlu görmemişler ve Allah'ın dilediğinde onu bozabileceğini savunmuşlardır. Yazar bundan sonra şeyler arasındaki bir diğer ilişki olan illiyet meselesini ele alarak kelâmcıların tevlîd görüşünü aktarır. Buna göre kelâmcılar varlıkta da bilgide de sebepliliği “sebebin fâili müsabbebin de fâilidir” anlamına gelen tevlîd teorisiyle açıklamışlardır. Bu konuda tabiatçı kelâmcılar daha katı davranmışlar, Muammer, Nazzâm ve Câhiz nedenselliği tabiatların gerektirmesine bağlamışlardır. Ayrıca bunları reddetmenin hakikatleri reddetme anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Cevher-araz görüşünde olanlar ise sebepliliği kabul etmekle birlikte sebeple sonuç arasındaki zorunluluğu tabiatçılar kadar net ifade etmemişlerdir. Ancak her durumda kelâmcılar sebepliliği kabul etmişler ve varlık ve bilgi teorilerini bunun üzerine inşâ etmişlerdir. Böylece kelâmcıların çoğunluğu olan cevher-arazcılar aklî illiyetin zorunlu sonuç verdiğini savunurken tabiî illiyetin genellikle sonuç verdiğini; Allah müdahale etmediği takdirde sonuç vereceğini kabul etmişlerdir.¹¹ Bundan sonra yazar genel bir değerlendirmeye yaparak kelâmcıların çabasına dair bölüm içerisinde ortaya koyduğu meselelerin kelâmın metafizik bir ilim olarak inşasındaki yerini tespit eder. Buna göre kelâmcılar algısal olan ve olmayan varlıkları tespit ederek tüm mevcutlar hakkında konuşma imkânı bulmuşlar, bunları cevher ve araz şeklinde ayırarak ayniyet, gayriyet, özdeşlik ve çelişmezlik fikirlerini oluşturmuşlar, arazları tasnif ederek cins ve nev’ gibi kavramları ortaya çıkarmışlar ve zât-sıfat ilişkisini tartışarak konu ve yüklemi arasındaki ilişkiye dair fikir edinmişlerdir. Kelâmcılar şâhid âleme dair yaptıkları bu araştırma sonucunda elde ettikleri kavram ve fikirlerle gâib hakkında bilgi edinme imkânına sahip olmuşlardır.

Dördüncü bölüm teolojiye ayrılmıştır. Bu bölümde yazar kelâmcıların nazar ve istidlâl yöntemini hatırlattıktan sonra bu yöntemle Allah'ın varlığı ve sıfatlarını nasıl ispat ettiklerini açıklamaktadır. Buna göre kelâmcılar cevher-araz teorisi çerçevesinde hudûs delilinin formunu ortaya koymuş ve bundan sonra buradaki unsurların her birini ayrı ayrı açıklayarak ekvânın ispatı, hudûsu, bunun cisimlerin hudûsuna etkisi ve cisimlerin hudûsundan bir fâil olarak Allah'ın varlığının ispatına nasıl ulaşıldığını tespit etmişlerdir. Daha

¹¹ Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 199-208.

sonra Allah'ın fâil oluşunun O'nun âlim ve kâdir oluşuna ve bundan hay oluşuna ve hay oluştan da semî', basîr ve müdrîk oluşuna ulaştıklarını aktarmıştır. Bunu yapmak suretiyle yazar kelâmcıların âlem ve Allah'a dair tümel hükümlerden tûmdengelsel olarak diğer sonuçları çıkardıklarını açıklamayı amaçlamıştır.

Beşinci bölümde yazar kelâm ilminin mâhiyetini kelâmın içerik ve formunun yapısından ve kelâmcıların bu ilme dair algılarından hareketle değerlendirmiştir. Böylece kelâmcıların bu ilmi tesis ederken onu yalnızca dini savunan bir alet ilmi olarak tasavvur etmediklerini, aynı zamanda çeşitli sanatlarda başarıya götüren bir sanat olarak tasavvur ettiklerini ortaya koyarak onu hakikate götüren bir ilim olarak gördüklerini izah etmeye çalışmıştır. Yazar ilim olmanın mahiyeti, kelâmın ilim oluşu ve erken dönem kelâmında buna dair verilerin az oluşundan bahsettikten sonra büyük oranda Câhız'ın *Risâle fî sinâati'l-kelâm* isimli eserini merkeze alarak kelâmcıların kelâm tasavvuru, kelâmu'd-dîn-kelâmu'l-felsefe ayrımı ve kelâmı nasıl bir yöntem olarak gördüklerini ele alır. Buna göre kelâm tevhîdin ispatı için çalışan kelâmu'd-dîn ve tabiatın hakikatini araştıran kelâmu'l-felsefe olmak üzere iki yöne sahiptir. Kelâmcı bunların birindeki araştırmanın diğerine engel teşkil ettiği ya da onu nakzettiğini düşünmemelidir. Onlar hem tevhîde hem de tabiata dair araştırmalarını birlikte yürütmelilerdir. Zira tabiatların inkârı hakikatlerin inkârına yol açmaktadır.¹² Yazar kelâmcıların tasavvurunda kelâmın her iki yönden de tümel olduğunu ileri sürer. Zira gerek usûl-furû ayrımında kelâmın usûle karşılık gelmesi gerekse diğer dinî ilimlere asıl olması onun kelâmu'd-dîn olarak tümel bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bunun yanında kelâm kelâmu'l-felsefe olarak da tümellik arz etmektedir. Zira kelâmcılar varlığı kadîm ve hâdis olarak ayırdıktan sonra mâlum ve mevcut kavramlarından hareketle tûmdengelsel bir şekilde varlıkların tamamına dair bilgi inşâ etmişlerdir. Onların cisim, cevher ve araza dair tartışmaları da tümeldir. Zira bu tartışmalar fizikte yapılamayacak cinsten olup kavramlar ve ilkelerin tespitiyle ilgilidir. Bu nedenle her ne kadar kelâm fiziğe dair tikel araştırmalar yapmışsa da bu onun tümelliğini ortadan kaldırmamaktadır.¹³ Bölümün sonunda yazar kelâmın hakikat araştırması için uygun bir yöntem olup olmadığını ele

¹² Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 252.

¹³ Güdekli, *Kelâmın Teşekkülü*, 259-260.

alır ve Cahız başta olmak üzere çeşitli kelâmcıların bu konudaki görüşlerine yer verir. Buna göre kelâmcılar bu ilmi hakikatlerin bilgisine ulaştıran *âlet ve model* olarak görmüşlerdir. Onların bu görüşlerine göre kelâm mantık ve epistemolojiyi şahsında toplamış bir ilimdir. Ayrıca kelâm hem düşünme hem de tartışma noktasında kişiyi yetkinleştirmekte ve kendisiyle yeterince iştigal edildiği takdirde hakikate ulaştırmaktadır. Ancak kimi zaman bu yetkinlik kibre yol açarak kişinin ilmin başında kendini âlim zannetmesine yol açacak ve hakikatle arasına girecektir ki bu bir felakettir. Dolayısıyla hakikate ulaşmama sorunu ilmin özünden değil; ona arız olan felaketlerden kaynaklanmaktadır. Buna karşın özünde kelâm doğru bir menhecle takip edildiği takdirde hakikate ulaştıran bir yöntem olarak işe yaramaktadır.

Eserde Kullanılan Yöntem ve Üslup

Eser kelâm ilminin mâhiyetini onun tarihsel serüveni üzerinden açıklamayı amaçlamıştır. Bu çerçevede kelâm ilmi başlangıç ve tümelleşme şeklinde temelde iki dönem üzerinden incelenmiştir. Buna göre başlangıç döneminde nas içerikli delillerden kavram içerikli delillere geçilmiş ve sonrasında ortaya çıkan tartışmalar tümelleşmeyi tamamlamıştır. Kelâm ilmi ontoloji, epistemoloji, kozmoloji ve teolojide eşzamanlı olarak aynı süreci geçirmiştir. Zira bu süreç kelâmcıların mevcudu kadîm ve hâdis şeklinde ayırması ve buradan başlayarak tündengelim yöntemiyle bütün meseleleri incelemeleri ile başlamıştır. Bundan sonra kelâmcılar arasındaki her tartışma birbirini beslemiş ve farklı ekolden şahıslar kelâm ilmini birlikte tesis etmişlerdir. Böylece eser kelâmcıların kelâmı geliştirmedeki tarihsel birliğinin onların fikirsel ayrılıklarının üstünde olduğunu kabul etmiştir. Buna göre eserde şu savların birbirine bağlı bir şekilde ortaya konduğunu görüyoruz.

Eser akıcı bir Türkçe ile yazılmış olup meseleler arasındaki geçişler anlaşılır haldedir. Bununla birlikte birçok konunun detaylı aktarılması ana fikirten uzaklaşmaya ve yer yer ana konunun bağlamından kopmalara neden olmaktadır. Bu olumsuz durum bölüm sonlarındaki değerlendirmelerle giderilmeye çalışılmıştır.

Eserin Literatüre Katkısı

Eser kelâmın neredeyse bütün konularını incelemesi ve böylece kelâm tarihini belirli bir gelişim serüveni içerisinde okumaya fırsat vermesiyle önem

arz etmektedir. Nitekim mevcut, ma'dûm, şey, cisim, cevher, tabiat, sebeplilik ve yöntem gibi birçok husus ve bunların önemli sorunları birbiri ile ilişkili bir biçimde aktarılmıştır. Bu yönüyle kelâm tarihiyle ilgilenen uzmanlar için el kitabı mahiyetindedir.

Eserin kelâm çalışmalarına ikinci katkısı kelâmın tümelliğine dair kendinden önceki tezlerle hesaplaşmayı amaçlaması ve bunun için kendine has bir çizgi takip etmesidir. Zira önceki tezler kelâmın dini savunması, cedel olması ve naslara yer vermesi üzerinden işlenirken Kelâmın Teşekkülü bu tartışmayı genel bir tarih okuması eşliğinde kelâmı konusal ve yöntemsel bir şekilde okumayla gerçekleştirmektedir. Bu durum ilerleyen süreçte yeni tartışmaları tetikleyecektir.

Esere Yönelik Eleştiriler

a) Eser kelâm ilminin mâhiyetine yönelik olup onun geneli hakkındadır. Ancak kelâmdaki genel ilkeler onun meseleleri ile yakından ilgilidir. Bu nedenle yazar bütün meseleleri detaylarıyla yazmak zorunda kalmıştır. Bu durum üslup konusunda da işaret ettiğimiz üzere ana fikrin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

b) Birçok mesele kelâm ile ilgilenmeye yeni başlayanların anlayacağı kadar ayrıntılı yazılmıştır. Buna rağmen bu meselelerin tartışılması ile hedeflenen sonuç konunun uzmanlarına hitap etmektedir. Bu nedenle meselelere vakıf olmayanlar için faydası sınırlı olacaktır.

c) Eserde kelâmcıların mevcudu mevcut olmak bakımından incelediği tezi iddialı bulunmuştur. Nitekim Ahmet Faruk Silifke buna itiraz ederek mevcudu kadîm ve hâdis şeklinde ayırmanın filozofların *mevcut olmak bakımından mevcut araştırması* dediği şey olmadığını söylemiştir. Zira bu ayırım kendinde öncelenen bir ayırım olmayıp akîdeye dayanan bir ayırımdır.¹⁴

d) Ma'dûma dair aktarılan görüşlerin tartışmalı oluşu. Eser birçok meseleyi aydınlatmasına karşın bazı hususların tartışmaya açık olduğunu unutmamamız gerekmektedir. Nitekim ma'dûmun şeyiyyetinin varlık fikrinde değişime yol açtığı ve tartışılan konuyu mevcuttan ma'lûm veya sâbite çevir-

¹⁴ Ahmet Faruk Silifke, *Kelâm İlminin Felsefi Hüviyeti ve İmkânları* (Kitap Dünyası, 2024), 213.

diği iddiası halen tartışılabilir durumdadır. Her ne kadar bu görüş akademide Mu'tezile'ye ait olmakla meşhur olmuşsa da bazı araştırmacıların bunun tam tersini iddia ettikleri ve ma'dûm meselesinin ontolojik değil epistemolojik bir mesele olduğunu iddia ettiklerini söyleyebiliriz.¹⁵

Değerlendirme

Eser kelâm ilminin tümelliğine dair yeni bir çizgi ortaya koyması yanında kelâmın bütün konularını ihtiva etmesi, bunların birbiriyle ilişkisini göstermesi ve birçok tartışmaya ışık tutması yönüyle kelâm ilmiyle iştigal eden herkesin bir şekilde faydalanacağı bir çalışma mâhiyeti arz etmektedir. Bu yönüyle kelâm araştırmalarının vazgeçilmez başvuru kaynaklarından biri olma özelliğine sahiptir. Buna karşın eserde sonuçlarıyla sunulan bazı meselelerin hala tartışılabilir olduğunu unutmamak gerekmektedir. Bu yönüyle kendisinden sonraki literatüre yön vereceğini de söyleyebiliriz. Nitekim bu çalışmadan sonra aynı konuyu Ahmet Faruk Silifke *Kelâmın Felsefî Hüviyeti ve İmkânları* ve Yunus Öztürk ise *Kelâm-Metafizik İlişkisi: Fârâbî Eksenli Bir İnceleme* isimli eserleriyle çalışmışlardır.¹⁶

Kaynakça

- Boşnak, Muhammed. *Behşemiyye'de Ahvâl Teorisi*. Marmara Üniversitesi, Thesis, 2024.
- Frank, Richard M. "Ma'dum ve Mevcud: Ebû Hâşim ve Taraftarlarının Öğretisinde Yokluk, Mevcut ve Mümkün". çev. Aydın Özdemir. *Mu'tezile Gelen Ek-i*. I/19. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Güdekli, Hayrettin Nebi. *Kelâmın Teşekkülü*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2023.
- Memiş, Murat. *Kâdî Abdülcebbâr'da Bilgi Problemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.

¹⁵ Murat Memiş, *Kâdî Abdülcebbâr'da Bilgi Problemi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007), 46; Muhammed Boşnak, *Behşemiyye'de Ahvâl Teorisi* (Marmara Üniversitesi, Thesis, 2024), 203 y./65-71; Richard M. Frank, "Ma'dum ve Mevcud: Ebû Hâşim ve Taraftarlarının Öğretisinde Yokluk, Mevcut ve Mümkün", çev. Aydın Özdemir, *Mu'tezile Gelen Ek-i* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), I/755; 109 nolu dipnot.

¹⁶ Silifke, *Kelâm İlminin Felsefî Hüviyeti*; Yunus Öztürk - Selahattin Akti, *Kelâm-Metafizik İlişkisi: Fârâbî Eksenli Bir İnceleme* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021).

Öztürk, Yunus - Akti, Selahattin. *Kelam-Metafizik İlişkisi: Fârâbî Eksenli Bir İnceleme*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1. Basım, 2021.

Silifke, Ahmet Faruk. *Kelâm İlminin Felsefî Hüviyeti ve İmkânları*. Kitap Dünyası, 2024.